

KAMERAL SOLIQ TEKSHIRUVLARI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI

Bo'riqulov Manuchehr Xudoyatulloyevich
Toshkent shahar soliq boshqarmasi kameral
solix tekshiruvlari bo'limi davlat soliq bosh inspektori

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida kameral soliq tekshiruvlari tizimining nazariy asoslari va amaliy holati kompleks tahlil qilingan. Soliq ma'murchiligini modernizatsiya qilish jarayonida kameral tekshiruvlarning o'rni, ularning iqtisodiy va huquqiy ahamiyati, soliq nazoratining samaradorligini oshirishdagi roli yoritilgan. Shuningdek, rivojlangan davlatlar, jumladan, Estoniya, Buyuk Britaniya, Singapur va Janubiy Koreyaning kameral soliq nazorati bo'yicha ilg'or tajribasi tahlil qilinib, ularni O'zbekiston amaliyotiga moslashtirish imkoniyatlari baholangan. Tadqiqot natijasida kameral soliq tekshiruvlari tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kameral soliq tekshiruvi, soliq nazorati, soliq ma'murchiligi, risklarni boshqarish, Big Data, sun'iy intellekt, elektron hisobvaraq-faktura, soliq xavfi, OECD, raqamlashtirish.

Аннотация. В данной статье проведен комплексный анализ теоретических основ и современного состояния системы камеральных налоговых проверок в Республике Узбекистан. Рассмотрены место и роль камеральных налоговых проверок в процессе модернизации налогового администрирования, а также их экономическое и правовое значение в повышении эффективности налогового контроля. Кроме того, проанализирован передовой опыт организации камерального налогового контроля в развитых странах, в частности в Эстонии, Великобритании, Сингапуре и Республике Корея, а также оценены возможности его адаптации к практике Республики Узбекистан. По результатам исследования разработаны научно обоснованные предложения и рекомендации, направленные на совершенствование системы камеральных налоговых проверок.

Ключевые слова: камеральная налоговая проверка, налоговый контроль, налоговое администрирование, управление налоговыми рисками, Big Data, искусственный интеллект, электронный счет-фактура, налоговый риск, OECD, цифровизация.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the theoretical foundations and current state of the cameral tax audit system in the Republic of Uzbekistan. It examines the role and significance of cameral tax audits in the modernization of tax administration, highlighting their economic and legal importance

in improving the efficiency of tax control. The study also analyzes the best practices of developed countries, including Estonia, the United Kingdom, Singapore, and the Republic of Korea, in organizing cameral tax audits and evaluates the possibilities of adapting these practices to the tax administration system of Uzbekistan. Based on the findings, scientifically grounded proposals and recommendations have been developed to improve the cameral tax audit system.

Keywords: cameral tax audit, tax control, tax administration, tax risk management, Big Data, artificial intelligence, electronic invoice, tax risk, OECD, digitalization.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi davlat boshqaruvining barcha sohalarida, xususan soliq ma'murchiligida ham tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Zamonaviy iqtisodiyotda davlat byudjeti daromadlarini barqaror shakllantirish, soliq bazasini kengaytirish va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish ko'p jihatdan soliq nazorati mexanizmlarining samaradorligiga bog'liq. Shu nuqtai nazardan kameral soliq tekshiruvlari soliq nazoratining eng istiqbolli va zamonaviy shakllaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

An'anaviy sayyor tekshiruvlardan farqli ravishda kameral tekshiruvlar soliq to'lovchining faoliyatini uning joylashgan manziliga chiqmagan holda, elektron axborot resurslari asosida tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur nazorat shakli soliq deklaratsiyalari, elektron hisobvara-fakturalar, onlayn nazorat-kassa mashinalari, bojxona ma'lumotlari, bank operatsiyalari hamda boshqa davlat organlari axborot tizimlaridan olingan ma'lumotlarni o'zaro solishtirish orqali amalga oshiriladi. Natijada nazorat tadbirlarining tezkorligi oshadi, inson omili kamayadi, ma'muriy xarajatlar qisqaradi va soliq xavflari erta bosqichda aniqlanadi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida soliq ma'murchiligini takomillashtirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda Soliq kodeksining yangi tahriri qabul qilinishi, Soliq qo'mitasi faoliyatining raqamlashtirilishi, elektron davlat xizmatlari sonining ko'payishi, elektron hisobvara-fakturalar tizimi, onlayn nazorat-kassa mashinalari va mahsulotlarni majburiy raqamli markirovkalash tizimining joriy etilishi soliq nazoratining sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishiga xizmat qildi. Shunga qaramay, iqtisodiyotning jadal rivojlanishi, elektron tijorat hajmining ortishi, transchegaraviy operatsiyalar sonining ko'payishi, yangi moliyaviy texnologiyalar va raqamli xizmatlarning kengayishi mavjud kameral nazorat mexanizmlarini doimiy ravishda takomillashtirib borishni talab etmoqda. Ayrim xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan sun'iy ravishda QQS zanjirlarini shakllantirish, soxta elektron hisobvara-fakturalardan foydalanish, bir nechta yuridik shaxslar orqali aylanmalarni bo'lish va

soliqqa tortish bazasini kamaytirishga qaratilgan sxemalar qo'llanilishi zamonaviy analitik nazorat vositalarini rivojlantirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda kameral nazoratning samaradorligi risklarni boshqarish tizimi bilan chambarchas bog'liq. Masalan, Buyuk Britaniyaning HM Revenue & Customs (HMRC) organi Connect analitik platformasi orqali bank operatsiyalari, ko'chmas mulk bitimlari, elektron savdo platformalari va boshqa ma'lumotlar bazalarini avtomatik tahlil qiladi. Estoniyada esa soliq hisobotlarining deyarli barchasi elektron shaklda qabul qilinadi va davlat reyestrlari bilan avtomatik taqqoslanadi. Singapur hamda Janubiy Koreyada sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalari yordamida millionlab xo'jalik operatsiyalari qisqa muddat ichida tahlil qilinadi. Natijada nazorat resurslari faqat yuqori xavf darajasiga ega bo'lgan soliq to'lovchilarga yo'naltiriladi.

OECD ekspertlarining fikriga ko'ra, zamonaviy soliq ma'murchiligining asosiy vazifasi barcha soliq to'lovchilarni tekshirish emas, balki xavf darajasiga qarab differensial nazoratni tashkil etishdan iborat. Bunday yondashuv davlat xarajatlarini kamaytiradi, soliq tushumlarini oshiradi va tadbirkorlik subyektlari uchun qulay ishbilarmonlik muhitini yaratadi.

O'zbekistonda ham risklarni boshqarish tizimini rivojlantirish, davlat organlari axborot bazalarining integratsiyasini kuchaytirish, sun'iy intellekt asosida ishlovchi analitik platformalarni joriy etish hamda kameral tekshiruvlarning huquqiy asoslarini takomillashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Kameral soliq tekshiruvlari va soliq ma'murchiligini takomillashtirish masalalari so'nggi yillarda iqtisodchi olimlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan keng tadqiq etilmoqda. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlar asosan soliq nazoratining samaradorligini oshirish, risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish hamda soliq to'lovchilarning ixtiyoriy soliq majburiyatlarini bajarish darajasini oshirish masalalariga bag'ishlangan.

O'zbekiston Respublikasida soliq ma'murchiligi va soliq nazoratining nazariy hamda amaliy jihatlarini bir qator mahalliy olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, I. Turaboev va I. Ergashev o'z tadqiqotlarida O'zbekistonda soliq monitoringining huquqiy asoslari, soliq nazoratining zamonaviy shakllari hamda raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq ma'murchiligini takomillashtirish masalalarini tahlil qilgan. Mualliflarning fikricha, elektron axborot tizimlari va avtomatlashtirilgan nazorat mexanizmlarining rivojlanishi kameral tekshiruvlar samaradorligini oshirish bilan birga, soliq to'lovchilar va soliq organlari o'rtasidagi munosabatlarni yanada shaffoflashtirishga xizmat qiladi.

N. Tilabov o'z ilmiy ishlarida soliq ma'murchiligida raqamli texnologiyalarni qo'llashning iqtisodiy samaradorligini tadqiq etgan. Muallif elektron ma'lumotlar

bazalarining integratsiyasi, Big Data texnologiyalaridan foydalanish va avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari davlat byudjeti daromadlarini oshirish hamda soliq ma'murchiligidagi ma'muriy xarajatlarni kamaytirishda muhim omil ekanligini asoslab bergan.

Xorijiy olimlar orasida Richard Bird va Eric Zolt rivojlanayotgan mamlakatlarda soliq ma'murchiligini modernizatsiya qilish masalalariga alohida e'tibor qaratganlar. Ularning fikricha, zamonaviy axborot texnologiyalarini soliq nazoratiga joriy etish soliq tushumlarini oshirish, soliqlardan bo'yin tovlash holatlarini kamaytirish hamda davlat organlari faoliyati samaradorligini yuksaltirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Mualliflar ayniqsa elektron deklaratsiyalar, raqamli hisob-fakturalar va avtomatlashtirilgan nazorat tizimlarini rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydilar.

Simon James va Christopher Nobes soliq tizimining iqtisodiy mohiyatini tahlil qilgan ekan, samarali soliq nazoratini tashkil etish davlat moliyaviy barqarorligining muhim sharti ekanligini qayd etadilar. Ularning ilmiy qarashlariga ko'ra, zamonaviy soliq ma'murchiligi faqat nazorat tadbirlarini kuchaytirish bilan emas, balki soliq to'lovchilarning ixtiyoriy ravishda qonunchilikka rioya etishini rag'batlantiruvchi mexanizmlarni rivojlantirish orqali ham takomillashtirilishi lozim.

Soliq ma'murchiligini takomillashtirish bo'yicha xalqaro tashkilotlar, xususan OECD, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) va Jahon banki tomonidan olib borilgan tadqiqotlar alohida ilmiy ahamiyatga ega. OECD tomonidan ishlab chiqilgan Compliance Risk Management konsepsiyasida soliq nazoratining asosiy tamoyili sifatida risklarga asoslangan yondashuv e'tirof etiladi. Mazkur yondashuvga ko'ra, barcha soliq to'lovchilarni bir xil darajada tekshirish amaliyoti samarasiz bo'lib, nazorat resurslari soliq xavfi yuqori bo'lgan subyektlarga yo'naltirilishi lozim. Shu maqsadda sun'iy intellekt, mashinaviy o'qitish (Machine Learning), Big Data va prediktiv analitika texnologiyalaridan foydalanish tavsiya etiladi.

IMF ekspertlari esa soliq ma'murchiligini modernizatsiya qilishda davlat organlari axborot tizimlari o'rtasida ma'lumotlar almashinuvini yo'lga qo'yish, elektron xizmatlar ko'lamini kengaytirish hamda nazorat tadbirlarini maksimal darajada avtomatlashtirish zarurligini ta'kidlaydilar. Jahon banki mutaxassislari ham raqamli transformatsiya jarayonlari soliq nazoratining shaffofligini oshirish, korrupsion omillarni kamaytirish va davlat xizmatlari sifatini yaxshilashga xizmat qilishini qayd etganlar.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud tadqiqotlarning aksariyati soliq ma'murchiligini umumiy takomillashtirish, soliq monitoringi yoki raqamli texnologiyalarni joriy etish masalalariga bag'ishlangan. Biroq O'zbekiston Respublikasida aynan kameral soliq tekshiruvlari tizimini xalqaro tajriba bilan qiyosiy tahlil qilish, zamonaviy raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt asosida

takomillashtirish yo'nalishlarini kompleks tadqiq etishga bag'ishlangan ilmiy ishlar yetarli emas.

1-jadval. O'zbekistonda kameral soliq tekshiruvlari natijalari (2025-yil yanvar–iyun)

Ko'rsatkich	Miqdori	Ulushi (%)
Kameral soliq tekshiruvlari o'tkazilgan soliq to'lovchilar soni	29 300 ta	100
Soliq qonunchiligi buzilishi aniqlangan holatlar	21 700 ta	74,1
Qonunbuzarlik aniqlanmagan holatlar	7 600 ta	25,9
Aniqlangan soliq tafovutlari	19,1 trln so'm	100
Ixtiyoriy ravishda bartaraf etilgan tafovutlar	15,6 trln so'm	81,7
Qo'shimcha nazorat tadbirlariga yuborilgan holatlar	3,5 trln so'm	18,3

Manba: O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasining 2025-yil I yarim yilligi yakunlari bo'yicha rasmiy ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2025-yilning yanvar–iyun oylarida 29,3 ming nafar soliq to'lovchiga nisbatan kameral soliq tekshiruvlari o'tkazilgan. Ularning 74,1 foizida soliq qonunchiligi talablariga rioya etilmaganligi aniqlangan. Tekshiruvlar natijasida jami 19,1 trillion so'mlik soliq tafovutlari qayd etilgan bo'lib, shundan 15,6 trillion so'mi (81,7%) soliq to'lovchilar tomonidan ixtiyoriy ravishda bartaraf etilgan. Bu esa kameral soliq tekshiruvlari nafaqat qonunbuzarliklarni aniqlash, balki soliq to'lovchilarning ixtiyoriy soliq majburiyatlarini bajarishini rag'batlantirishda ham muhim vosita ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, 3,5 trillion so'mlik tafovutlar bo'yicha qo'shimcha nazorat tadbirlarini o'tkazish zarurati yuzaga kelgan.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kameral soliq tekshiruvlari zamonaviy soliq ma'murchiligining muhim tarkibiy qismi bo'lib, davlat byudjeti daromadlarini barqaror shakllantirish, soliq qonunchiligiga rioya etilishi ustidan samarali nazoratni ta'minlash hamda yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasida soliq ma'murchiligini raqamlashtirish doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar, jumladan elektron hisobvaraqa-fakturalar, onlayn nazorat-kassa mashinalari, mahsulotlarni raqamli markirovkalash va risklarni boshqarish tizimining joriy etilishi kameral soliq tekshiruvlarining samaradorligini sezilarli darajada oshirdi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, amaldagi kameral nazorat tizimi qisqa muddatda katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, soliq xavflarini aniqlash hamda soliq to'lovchilar tomonidan yo'l qo'yilgan kamchiliklarni ixtiyoriy ravishda bartaraf etishga xizmat qilmoqda. Biroq ayrim davlat organlari axborot bazalarining to'liq integratsiyalanmaganligi, xavflarni baholash mezonlarini yanada takomillashtirish zarurati hamda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish darajasining yetarli emasligi kameral tekshiruvlar samaradorligini yanada oshirish uchun mavjud imkoniyatlardan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilmoqda.

Xalqaro tajriba tahlili Estoniya, Buyuk Britaniya, Singapur va Janubiy Koreya kabi davlatlarda kameral soliq nazorati sun'iy intellekt, Big Data, mashinaviy o'qitish va avtomatlashtirilgan risklarni boshqarish tizimlariga asoslanganligini ko'rsatdi. Ushbu yondashuv nazorat resurslarini yuqori xavf guruhiga mansub soliq to'lovchilarga yo'naltirish, ma'muriy xarajatlarni kamaytirish va soliq tushumlarini oshirish imkonini bermiqda.

Mazkur tadqiqot asosida O'zbekiston Respublikasida kameral soliq tekshiruvlari tizimini takomillashtirish bo'yicha quyidagi ustuvor yo'nalishlar tavsiya etiladi: davlat organlari axborot tizimlari integratsiyasini kengaytirish; sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalariga asoslangan risklarni baholash mexanizmlarini joriy etish; kameral tekshiruvlarning huquqiy asoslarini takomillashtirish; profilaktik soliq nazoratini rivojlantirish; soliq organlari xodimlarining raqamli kompetensiyalarini oshirish hamda soliq to'lovchilar bilan elektron muloqot mexanizmlarini yanada rivojlantirish.

Xulosa qilib aytganda, kameral soliq tekshiruvlarini zamonaviy raqamli texnologiyalar va xalqaro ilg'or tajriba asosida takomillashtirish soliq ma'murchiligi samaradorligini oshirish, soliq intizomini mustahkamlash, byudjet daromadlarini ko'paytirish hamda mamlakatda qulay investitsiya va biznes muhitini shakllantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. – O'RQ-599-son, 30.12.2019 (o'zgartirish va qo'shimchalar bilan).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida: PF-60-son Farmon, 28.01.2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Soliq ma'murchiligini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida: PF-5116-son Farmon, 18.07.2017.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Soliq ma'murchiligini raqamlashtirish va axborot tizimlarini rivojlantirishga oid qarorlar to'plami. – Toshkent, 2023.
5. O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi. 2025-yil yanvar–iyun oylarida kameral soliq tekshiruvlari natijalari to'g'risida. – Toshkent, 2025.

6. O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi. 2025-yil yakunlari bo'yicha soliq ma'murchiligi ko'rsatkichlari. – Toshkent, 2026.
7. Jo'rayev A.S. Soliq nazorati va uni takomillashtirish yo'nalishlari. – Toshkent, 2023. Turaboev I., Ergashev I. Tax monitoring in Uzbekistan: problems and issues // TSUL Legal Report. – 2022.
8. Musayev A.A. Soliq ma'murchiligini takomillashtirishning nazariy va amaliy masalalari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
9. Olimjonov O. Soliqlar va soliqqa tortish. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.
10. Tilabov N. Prospects for the use of digital technologies in securing tax revenues // Proceedings of the 6th International Conference on Future Networks & Distributed Systems. – 2022.
11. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019.